

MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ'DE MELÂMET TASAVVURU

Ali BOLAT *

Özet

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru

Bu makalenin amacı Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin melâmet anlayışını değerlendirmektir. Bunun için özellikle onun el-Fütühâtü'l-Mekkiyye adlı eserinden faydalanılmış ve melâmete dair ilk kaynak olan Sülemî'nin Risâlesi ile mukayese edilmiştir. Görüldüğü kadarıyla İbn Arabî, Sülemî'den büyük ölçüde etkilenmiş, bununla birlikte, ondan farklı olarak melâmet anlayışını vahdet-i vücûd telakkîsi çerçevesinde ele alarak bu konuya farklı bir yorum getirmiştir.

Anahtar kelimeler: İbn Arabî, Melâmîlik, Nefs, Riyâ, Velâyet

Abstract

The Concept of Malâma in the Thought of Muhyiddin Ibn al-Arabî

The main purpose of this article is to evaluate the understanding of the malâma of Muhyiddin ibn al-Arabî. For this aim, the article first examines the book of al-Futuhât al-Makkiyya then it is compared with pamphlet (Risâla), the first source about blame, belonging to Sulamî. It is understood that Ibn Arabî was greatly affected by Sulamî. However, he developed a different explanation to the concept of the blame in the context of the unity of being (vahdat al-vucûd) as different from that of Sulamî.

Key words: Ibn Arabî, Malâmiyya (Path of Blame), Nafs (Lower Self), Hypocrisy, Walâya (Guardianship)

1. Giriş

Bilindiği gibi, hicretin III. asrından itibaren zümreleşmeye başlayan ve Bağdat, Şam, Nişabur ve Mısır'da odaklanan zâhidler, riyâzet ve mücahedenin yanında teorik bir çerçeve de oluşturmaya başlamışlar, tasavvuf terminolojisi inşasına girişmişler ve buna bağlı olarak zümreleşmişlerdir.¹ Bunun ya-

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi

1 Ebu'l-Hasan Ali b. Osman el-Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Dâru't-Türâsî'l-Arabî, Kahire, 1974,

nında söz konusu bölgesel odaklaşmaya göre III. asırda genelde Bağdat ve Nişabur tasavvuf mekteplerinin özellikle dikkat çektiği görülmektedir. Bu iki mektep aynı zamanda, tasavvuf hareketinde iki ana çizgiyi de ifade etmektedir: Sufilik ve Melâm(et)îlik.

Kendilerini yaşam tarzı, kılık-kıyafet, mekan ve dil itibarıyla farklılaştıran sufilere bir tepki olarak ortaya çıkan melâmî zümreyi Horasanlı sufiler² oluşturmakla birlikte, Irak veya tasavvuf hareketinin takipçilerinin bulunduğu sair yerlerde de bu fikri benimseyenler mevcuttur. "Sufilere karşı zâhidâne bir tasavvuf"³ olarak nitelendirilen melâmî hareketin ilk temsilcileri Hamdûn Kassâr (ö.271/884), Ebu Hafs Haddâd (ö.270/883), Ebu Osman el-Hîrî (ö.298/910), Ebu Turab Nahşebî (ö.245/859), Şah b. Şuca' el-Kirmânî (ö.270/884) olmakla birlikte; ifade ettiğimiz gibi, Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö.283/896), Hakîm Tirmizî (ö.295/908), Ruveyym (ö.303/932), Ebu Ali Rûzbârî (ö.322/933) gibi sufiler de melâmî neşveye sahiptir.⁴

Kınamak, ayıplamak ve serzenişte bulunmak anlamına gelen melâmet,⁵ tasavvuf ıstılahında yaygın şekliyle, "Yaptığı iyilikleri (gösteriş olu endişesiyle) gizlemek, kusurlarını ise (nefsiyle mücadele etmek, aşışlamak için) açığa vurmak" olarak tarif edilir.⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere melâmetin temel özelliği, riyâdan kaçınmak için gizliliğe riayet etmek ve şöhretten sakınmaktır. Bu meyanda yapılan melâmet tanımlarında üzerinde durulan temel hususlar da iddia sahibi olmama, riyâdan sakınma, nefsi töhmet altında tutarak onun ayıpları ile meşgul olma, yaptığı amelleri görmeme şeklinde tezahür etmiş;⁷ bu hareket, anılan anlamları kasten "Melâm(et)îlik" veya kurucusu Hamdun Kassâr'a nisbetle "Kassârîlik"⁸ şeklinde isimlendirilmiştir. Bahsedilen bu özellikleri nedeniyle melâmîler dış görünüşlerinden iç

s. 209-317.

- 2 "Horasan Erenleri" tabiri, Horasan merkezli gelişen tasavvuf anlayışının temel eğilimi olan melâmî neşveyi benimseyen sufilere karşılık olarak kullanılmıştır. Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977, s. 162.
- 3 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1999, s. 147.
- 4 Melâm(et)îliğin tarihi seyri hakkında bk. Osman Türer, "Melâmîliğe Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık-1985, sayı: 39, ss. 25-51; Mustafa Kara, "Melâmetiyye", *İÜİFM* (Prof. Dr. Sabri Ülgener'e Armağan), İstanbul, 1987, XLIII, sayı: 1-4, ss. 561-598.
- 5 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabü'l-Ayn*, Beyrut, 1988, c. VIII, s. 343; Şemseddin Samî, *Kâmûs-u Türki*, İstanbul 1317, s. 1399.
- 6 Ebu Sa'd Abdülmelik el-Harkûşî, *Kitabü Tehzîbi'l-Esrâr*, haz. İrfan Gündüz, İstanbul 1990, s. 21; Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, Beyrut, 1966, s. 71.
- 7 Ebu Abdurrahman es-Sülemî, "Risâletü'l-Melâmetiyye", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Kahire, 1942, c. VI, s. 71.
- 8 Hucvîrî, *age*, s. 118-119, 218.

hallerine intikal edilemeyecek hal, fiil, davranış ve sözleri seçerek avâm ile avâm, havâs ile havâs olmuşlar; gerçek durumlarını sezdirmemeyi, toplum içerisinde kıyafet ve görünüşle ayırtedilmemeyi anlayışlarının esası olarak belirlemişler, sırlarının açığa çıkmasından endişe ettikleri ve insanların övgülerine yol açacak bir hal oluşunca nefislerinin gururlanmasından çekindikleri için bir taraftan bu hallerini gizlemeye çalışmışlar, diğer taraftan da nefisleri ile mücadele etmek için halkın öfke ve tepkisini çekecek, hatta zaman zaman kınama ve azarlamalarına neden olacak fiiller işlemişlerdir.⁹

Melâmet fikrinin tarihsel gelişim sürecinde, başlangıcından itibaren yozlaşma örneklerinin görülmesi birtakım rahatsızlıkları da beraberinde getirmiş ve bu husus tasavvuf kitabiyâtına da yansımıştır. Bazı eserlerde melâmetten hiç bahsedilmezken¹⁰ bazılarında sufi-melâmî mukayesesi yapılmış ve sufinin melâmîden üstün olduğu ifade edilmiştir.¹¹ Bunun yanında bazı eserlerde de melâmet, sâlikin ulaşabileceği yolun nihayeti olarak takdim edilmiştir.

Melâmet düşüncesinin orijinal yönünü ortaya koyan müstakil yegane kaynağımız, Ebu Abdurrahman Sülemî'nin (ö.412/1021) Risâletü'l-Melâmetiyye'sidir. Onun verdiği bilgilerden hareketle melâmîliğin ilkeleri ve usulü hakkında genel bir fikir edinmek mümkündür. Sülemî burada, tanınmış melâmî şeyhlerinin görüşlerini bir usul dahilinde sunmuş, onların beyanlarını Kur'an-ı Kerim ve Sünnet ile ya da sahabe veya meşâyihün sözleriyle desteklemeye çalışarak, kabul edilebilir melâmet anlayışının çerçevesini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bakımdan Sülemî'nin anılan eseri melâmet düşüncesinin orijinal özelliklerinin tespiti açısından ayrı bir önemi haizdir. Bu eserde melâmet düşüncesinin ana fikri, melâmî şeyhlerden aktarılan sözlere dayanılarak, Hakk'a karşı bir iddiada bulunmaktan kaçınmak ve riyâya düşmekten sakınmak olarak takdim edilmektedir. Sülemî'nin verdiği bilgilerin temelini teşkil eden riyâ ile mücadele fikri, bu yolun temel prensibini teşkil etmektedir.¹²

Yukarıda ana hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız Nişabur

9 Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turuk- Aliyye Birinci Cüz: Melâmîlik*, İstanbul, 1338, s. 19.

10 Örneğin Kelâbâzî, Ta'arruf adlı eserinde bir tasavvuf ıstılahı olarak melâmetten söz etmediği gibi Hamdun el-Kassâr'dan da bahsetmemiştir.

11 Sühreverdî ise melâmî-sufi mukayesesinde, tercihini sufiden yana yapmış ve melâmet ehlinin, manevî hallerde ne kadar yükselirse yükselsin mutlaka bir eksiği olacağını ifade etmiştir. Çünkü ona göre sufinin Allah'tan başka her şeyden fani olması, melâmetînin halk ile birlikte olma halinden daha üstündür. Bk. Sühreverdî, *age*, s. 74.

12 Richard Hartmann, "Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi", çev. Köprülüzade Ahmed Cemal, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1924, sayı: 6, s. 316.

melâmetliğindeki temel ilkelerden hareketle, genel olarak, fena, sekr, vahdet-i vücûd ve ilintili konularda özellikle konuşulmadığını; çünkü bu konulara dair söz sarfetmenin “sırrı fâş eylemek” olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Ancak bu konuda, Nişabur melâmetliği kapsamında değerlendirilmeyen ve fakat Sülemî'nin ortaya koymuş olduğu melâmet fikrinden büyük ölçüde etkilendiğini düşündüğümüz İbn Arabî'nin (ö.638/1240) melâmete dair, kendine özgü tasavvuf düşüncesi sistematığı içerisinde yapmış olduğu orijinal yaklaşımlar kanaatimizce kayda değer bir husustur. Biz burada esas itibarıyla İbn Arabî'nin melâmet fikrine bakışını ele almak istiyoruz.

2. İbn Arabî'de Melâmî Neşve

İbn Arabî öncelikle, Hak yolundaki sâlikleri tasnif ile başlar ve onları üç kısma ayırır: Âbidler, sufiler ve melâmîler. Bunlardan birinci grup olan âbidlerde zühd hali, salih ameller ve nefsi kötü fiillerden uzak tutmak gibi davranışlar hakimdir. Bu insanların, haller, makamlar, ledünnî ilimler ve sırlar hakkında bir bilgileri yoktur. Bunlardan birisi bir şey okuyacak olsa bu, Muhasibî'nin (ö.243/857) er-Riaye'si veya onun yerine geçecek bir eserdir. İkinci sınıf ise, bütün fiillerin Allah'a ait olduğunu ve kendilerinin hiçbir şekilde eylemde bulunamayacağını müşahede eden sufilerdir. Bunlar, zühd, takva ve tevekkül konularına yaklaşımları itibarıyla âbidlere benzerler. Onlar da güzel ahlak sahibi ve fütüvvet erbabı olup; insanlara nail oldukları keramet ve harikaları gösterirler ve kendilerinin Allah katındaki derecelerini bilmelerine sebep olacak herhangi bir şeyi izhar etmekten çekinmezler. Çünkü onlar, kendi iddialarına göre, Allah'tan başkasını görmezler. Bunlar, melâmîlere nisbetle nefis ve arzu sahipleridir. Üçüncü sınıf ise melâmîlerdir. Bunlar, Allah'ın kendisine yönelttiği bir sınıftır. Allah, onlara bir göz ilişir de, kendisinden alıkoyar düşüncesiyle muhafaza etmiştir. Melâmîler sadece ve sadece Allah ile beraberdirler, bir an bile onun ibadetinden geri durmazlar. Rubûbiyet kalplerini istila ettiğinden dolayı, riyâsete karşı bir istek duymazlar.¹³

Görüldüğü gibi İbn Arabî, insanları âbidler, sufiler ve melâmîler diye üçe ayırdıktan sonra, melâmîlerin en yüksek dereceyi işgal ettiklerini belirtir ve onların çeşitli özelliklerinden bahsettikten sonra “İşte bunlar ‘rical’in en

13 Ebu Bekir Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Daru Sâdır, Beyrut, trs., c. III, s. 16-17, 34-35.

yükseğidir” der.¹⁴ İbn Arabî'nin bu yaklaşımından, melâmîleri sufilerden farklı ve daha özel bir statüye yerleştirdiği anlaşılmaktadır. Melâmîler genellikle sufi gruplar arasında kabul edilseler de İbn Arabî'ye göre bu fırkanın kendine özgü bir karakteri ve manevî hayatı vardır. Aynı yaklaşım Sülemî'nin melâmet risâlesinde de görülmektedir. İlim ve hal erbabını üç gruba ayıran Sülemî bu gruplar hakkında şu bilgileri verir:

Birinci grup, hükümleri bilen, onları toplamak, muhafaza etmek ve yaymakla meşgul olan şeriat âlimleri, fakîhlerdir. Bunlar, havâssın ilgi alanıyla uğraşmazlar; şeriatın temellerini koruyacak problemler ile uğraşan zâhir ehlidirler. Bu kimseler, dünyaya aldanmayıp, mal-mülk sevdasına düşmedikleri, amellerini ifsad etmedikleri sürece, muâmelâta dair hususlar ve bu hususları Kur'ân ve Sünnet ile temellendirme danışılacak kişilerdir. Bunlar, şeriat âlimleri ve dinin önderleridirler. Bu şekilde davranmazlarsa onlara uyulmaz ve onlar işlerinin ehli olma özelliklerini yitirirler.

İkinci grup, havâs denilen, Allah'ın, kendini bilme üstünlüğünü verdiği gruptur. Allah onları halkın uğraşlarından alıp kendisine yöneltmiş olup, onların bütün iş ve istekleri Allah ileler. Bunların, dünya ve dünya işleri ile bir ilgileri yoktur. Bütün ilgileri Allah'a yöneliktir. Allah onlara lütüflerde bulunmuş ve onları işlerin aslına nüfuz etme gücü ile donatmıştır. Bütün varlıkları, düşünceleri ve gidişleri Allah içindir.

Üçüncü gruba ise melâmetîler adı verilir. Allah onların bâtnlarını kurb, ittisâl ve üns lütüfları ile süslemiş, onları gaybın sırlarına erdirmiştir. Onların Hakk'tan ayrılmaları imkansızdır. Onlar cem', kurb, üns ve vuslat makamlarına ulaşıncaya Allah onların zâhir olmalarını istemeyip onları halktan gizlemiş ve halkla birlikteliklerinde uygulamış oldukları şeriat hükümleri ile uğraşma ve zâhir ibadetleri gibi görünür hallerini onlara göstermiş ve böylece cem'ü'l-cem' ve kurb halindeki durumlarını onlardan gizlemiştir. Bâtnların zâhire yansımadağı en üstün hal işte budur. Hz. Peygamber'in en üstün mertebeye ulaştıktan sonra¹⁵ halka döndüğünde onların zâhirdeki halleriyle konuşması ve yaşamış olduğu o kurb halinin zâhire yansımaması durumu buna benzer. Az önce bahsettiğimiz hal ise, Musa (as)'ın, Rabb'i ile konuştuğundan sonra kimsenin onun yüzüne bakmaya güç yetiremediği hale benzer. Bu son durum, ikinci gruba dahil olan sûfîlerin haline benzemektedir. Zira bu halde olan sûfîlerin bâtnları zâhirlerine yansır.¹⁶

Sülemî burada sufileri Allah ile ilişkilerinde Hz. Musa'ya benzetmiştir.

14 Bk. İbn Arabî, *Futûhât*, c. II, s. 34.

15 Necm, 53/9.

16 Sülemî, *Risâle*, s. 67-68.

Çünkü Hz. Musa hiç kimsenin kendisine bakamayacağı, Rabbiyle konuşurken bâtınını tesiri zâhirinde gözükmüştür. Allah ile ilişkilerinde melâmîler ise Hz. Muhammed'e benzemektedir. Zira O en ulvî dereceye yükseltildiğinde nail olduğu kurbîyet ve yakınlıktan sonra bile bâtını zâhirinde müesir olmamış, halka döndüğü zaman ise onlardan birisi imiş gibi dünyevî işlerinde onlarla sohbet etmiştir. İşte bu, ubudiyetteki en üstün haldir.¹⁷

Kanaatimizce İbn Arabî, Sülemî'nin yukarıda aktarmış olduğumuz değerlendirmelerinden büyük ölçüde istifade etmiştir. Çünkü O, Hz. Muhammed de dahil olmak üzere tüm peygamberleri melâmî taifeden saymış ve fakat bununla yetinmeyerek, melâmîlerin sahip oldukları makamın Hz. Ebu Bekir, Hamdun Kassâr, Ebu Saîd Harrâz (ö.277/890) ve Bayezîd Bistâmî (ö.261/875) gibi zevatın makamlarıyla aynı derecede olduğunu, bu makama da "makam-ı kurb" ve "makam-ı ilahi" denildiğini, bu derecenin üstünde ancak nübüvvet derecesinin bulunduğunu belirtmiş;¹⁸ hatta "Bizim halimiz de budur"¹⁹ demek suretiyle kendisini de bu zümreye dahil etmiştir. İbn Arabî'ye göre velâyetin en üst derecesini ifade eden bu makam, "Sonra yakınlığı ve sarktı, yay ile ok mesabesi gibi oldu"²⁰ makamıdır.²¹

İbn Arabî'nin tüm peygamberleri melâmî taifeden kabul etmesi, onun velâyete bakışı ile alakalı bir durumdur. Şöyle ki ona göre velâyet bütün peygamber ve rasulleri içerisine alacak bir kapsama sahiptir. Başka bir ifadeyle velîlik bütün manevî rütbelerin temeli ve hepsinde müşterek olan tek unsurdur: Bu aslında ilahî bir sıfattır. Hem peygamberlik ve hem de rasullükten daha umumidir; nübüvvet ve risâlet onun özel dereceleridir. Nebîlik ve rasullük geçici oldukları halde o, sürekli bir haldir.²² Dolayısıyla peygamberlerin melâmîliği, onların nübüvvetleri ile değil, velâyetleri ile ilgili bir özelliktir.²³

İbn Arabî, melâmî ismini Sülemî'nin anladığından çok daha geniş bir anlamda kullanmaktadır. Ona göre melâmî ismi, ne zâhidlerden belirli bir gruba ve ne de tasavvuf yolunda veya dinde belirli bir bakış açısına işaret

17 Ebü'l-Alâ Afîfî, "el-Melâmetiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, İskenderiye, 1945, c. I, s. 17-18.

18 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 235; c. III, s. 34.

19 İbn Arabî, *Futûhât*, c. II, s. 21.

20 Necm, 53/8-9.

21 Afîfî, *agm*, s. 19.

22 İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Nuri Gençosman, MEB yayınları, İstanbul, 1992, s. 178-179.

23 Bu konuda bk. Afîfî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, AÜİFY, Ank. 1975, s. 92; Salih Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2003, ss. 253-267.

eder. Melâmîler bütün zaman ve mekanlarda yaşayan, kendine özgü nitelikleri olan ve ortaya çıktıkları durumun vaktine göre sayıları artan veya eksilen ehlullahtan bir grubun adıdır. Onların vatanları ne Horasan'dır ve ne de Nişabur; pirleri de ne Hamdun el-Kassar'dır ve ne de Ebu Hafs veya Ebu Osman el-Hîrî'dir. Gerçi İbn Arabî, bu makama ulaşanlar arasında, farklı tabaka ve bölgelere mensup Ebu Saîd el-Harrâz, Abdülkadir Geylânî, Ebû Yezîd el-Bistâmî, Ebussuud b. Şiblî gibi isimlerin yanında başta Hamdun Kassar olmak üzere Nişabur pirlelerini de saymaktadır.²⁴ Ona göre melâmîlerin özellikleri şunlardır:

Melâmîler, Allah'ın emirlerini yerine getiren diğer müminlerden fazladan bildikleri bir hal nedeniyle ayırt edilemezler. Onlar farz namazlara sadece nafileri eklerler, çarşılarda dolaşırlar, insanlarla konuşurlar, farzları insanlarla birlikte eda ederler, her beldeye o beldenin insanlarına ait kıyafetlerle girerler, mescitleri mesken edinmezler, insanlar arasında dikkat çekmemek için Cuma namazının kılındığı mescitlerdeki yerlerini sürekli değiştirirler, konuştukları zaman Allah'ı murâkabe ederler, insanlar tarafından fark edilmemek için komşular dışındakilerle pek haşır-neşir olmazlar, bütün ihtiyaçlarını kendileri karşılarlar, Allah'ın razı olacağı şekilde çolukçocuğuyla şakalaşır ve haktan başkasını söylemezler. Ancak kalpleri ile insanlardan ayrılıp, Allah'la beraber bulunurlar, ilimde rusûh sahibi olup, Allah'a kulluktan bir an bile geri durmazlar, kalplerini rubûbiyet sultanı istila ettiği ve onun karşısında zelil buldukları için, riyâsete tama' etmezler, her makamın gerektirdiği şekilde amel ederler ve halktan gizlenirler. Onlar hiç şüphesiz Efendilerinin hâlis ve muhlis kullarıdır. İnsanlar arasında yerken, içerken, uyanırken, uyurken ve konuşurken, devamlı surette Allah'ı müşahede ederler. Onlar, kalpleriyle Allah'tan başka bir mefhumla uğraşmadıkları ve bu şekilde kendilerini korudukları için ilâhî basamaklara varmışlardır. Onların konuşmaları, oturmaları, kalkmaları, bütün yaşantıları Allah ileidir. İşte bunlar melâmîler olup, ricâlin en yükseği, talebeleri de en üstün olan kimselerdir."²⁵

Yukarıdaki metinden anlaşılan temel ilke, halleri gizleme ve insanların ilgi odağı olmaktan kaçınmadır. İbn Arabî, melâmîlerin halktan gizlenmeleri ve insanların aleyhlerinde konuşmalarına sebep olacak davranışlar sergilemeleri şeklindeki yaklaşımlarıyla da örtüşen bu tavırlarına, sözünü ettiğimiz iki nedenin dışında başka bir sebep bulmaya çalışır. Ona göre asıl sebep şudur: "Eğer onlar, Allah katındaki derecelerini insanlara açıklamış olsalardı, insanlar kendilerini ilahlaştırırdı."²⁶ Bu bakımdan anılan kimseler, alelade

24 İbn Arabî, *Futûhât*, c. II, s. 24-29; Affî, *agm*, s. 19.

25 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 182; c. III, s. 35.

26 İbn Arabî, *Futûhât*, c. III, s. 35.

insanlar gibi normal bir yaşantı sürerler:²⁷

Âbidler halleri ve yaşayışları ile, sufiler gösterdikleri harikuladelikler ve zâhidlikleri ile insanlar arasında seçilirken, melâmîler sıradan bir insan görüntüsündedirler.²⁸ Melâmîler çarşılarda dolaşır, insanların içinde bulunurlar.²⁹ Onların giysileri gizliliklidir.³⁰ Eğer bir yerde tanınacak olurlarsa hemen oradan ayrılırlar.³¹

Fütûhât'ın tamamen melâmîyyeye ayrılmış 309. babında da açıklandığı üzere, melâmîlerin ismi Kıyâme suresinin en-Nefsü'l-Levvâme (kendini kınayan nefis) üzerine yemin edilen ikinci ayetinden gelmektedir.³² Onlara bu ismin verilmesinin İbn Arabî'ye göre iki nedeni vardır: Birincisi, bu ismin onların talebelerine verilmesidir. Çünkü bu talebeler, Allah huzurunda sürekli olarak nefislerini kınarlar ve sülûk esnasında kendisiyle rahatlayacakları bir amel bulamazlar. Çünkü ameller ile ferahlamak, amelin kabulünden sonradır; halbuki amelin kabul edildiğini talebe bilemez. Bu ismin büyüklere verilmesinin sebebi ise şudur: Onlar, insanların fiillerin Allah'tan olduğunu görmeyip, kimin elinde zuhur ettiyse ona ait kabul ederek, onlara göre fiilleri kendi aralarında zemmettiklerini ve kınadıklarını görmüşlerdir. Bunun için Allah katındaki mertebelerini ve hallerini gizlemişlerdir. İnsanların önündeki perde kaldırılıp, fiillerin Allah'tan olduğunu öğrenselerdi, bir eylemi kendi elinde gerçekleştirdiği kişiyi ayıplamazlardı. Bu durumda onlara göre bütün fiiller değerli ve anlamlı hale gelirdi.³³ İbn Arabî'nin bu görüşlerinde vahdet-i vücuda işaret vardır. Melâmîlik düşüncesini de vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde harmanladığını düşündüğümüz İbn Arabî, melâmî kelimesi ile genel anlamda, bir yandan inziva halinde iken, ibadet ve taat, riyazet ve mücadele ile meşgul olan, başkalarının tenkidini üzerine çeken zahîrî davranışlarından dolayı melâmîyye adı verilen bir derviş fırkasının adı olmanın da ötesinde; bâtinî doktrinlerini kendisine saklayan, sırlarını halka hatta birbirlerine bile asla açıklamayan, velâyetin en üst mertebesinde bulunan kişileri kastetmektedir. Bunların kalplerinde yalnızca Allah vardır, O'nunla görür, O'nunla işitirler. Öyle ki kendi nefislerini bile unuttur-

27 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 182.

28 İbn Arabî, *Futûhât*, c. III, s. 35.

29 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 115.

30 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 201.

31 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 182.

32 Bk. İbn Arabî, *Futûhât*, c. III, s. 34-37.

33 İbn Arabî, *Futûhât*, c. III, s. 35.

lar.³⁴

İbn Arabî'nin, yukarıda zikredilen görüşlerinden de anlaşılacağı üzere melâmîler velî tabakaları arasında ilk sırayı almaktadır. Ona göre bu zümre, "Ehl-i tarikin sultanları ve imamlarıdır. Çünkü Hz. Muhammed de bu taife-dendir. Onlar her şeyi layık olduğu yere koyan hikmet sahipleridir... Bu dünyanın hakkını bu dünyaya, öbür dünyanın hakkını öbür dünyaya vermişlerdir."³⁵ İbn Arabî'ye göre melâmîler, kalplerinde Allah'tan başka bir varlık olmadığı için bu mertebeye ulaşmışlardır. Onların bütün sözleri Allah'a dairedir. Yönelişleri de O'nadır.³⁶ Bu nedenle Peygamber Efendimiz de bu taife hakkında "Velîlerimden en gıpta edilenler, Rabb'ine en güzel şekilde yaptığı ibadetten haz almayan, gizli ve açık işlerinde Allah'a itaat eden, insanlar arasında ibadetiyle tanınmayı istemeyip, gözlerden uzak olan, haramlardan sakınanlardır." diyerek adeta melâmîleri tarif etmektedir.³⁷

Melâmîlerin bu kadar özel bir konumda olduğunu düşünen İbn Arabî, melâmet anlayışında temel esas olan gizlilik prensibi ile doğrudan bağlantılı olarak, onların sayılarının bilinmediğini, zamanla artıp eksilebileceğini düşünmekte³⁸ ve melâmî zümreyi ifade etmek üzere *Efrâd*³⁹ ve *Ümenâ*⁴⁰ kavramlarını kullanmaktadır. İbn Arabî'ye göre melâmîyyenin zirvesini teşkil eden efrâd, *mukarrebûn*⁴¹ olarak nitelenmektedir ve makamları nübüvvet-i mutlakadır. Yani, nebîlere ait ve Hz. Muhammed tarafından "mühür"lenmiş nübüvvetten farklı olarak, şariat getirmeyen ve fakat derece bakımından onun hemen altında yer alan nübüvvet makamıdır. Efrada ait olan ve dolaşısıyla da melâmîlere has nübüvvet-i mutlaka makamı her türlü velâyetin aşılması zirvesini temsil etmektedir. Başka bir ifadeyle "Rasuller nebîlere göre neyse" bu zirveye ulaşanlar da diğer velîlere göre odur.⁴²

34 Bk. Affî, *agm*, s. 16-17; Chodkiewicz, *Sahilsiz Bir Umman Muhyiddin İbn Arabi*, çev. Atilla Ataman, Gelenek yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 71-72; Affî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 91.

35 İbn Arabî, *Futûhât*, c. II, s. 16.

36 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 181.

37 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 181. Söz konusu rivayet için bk. Muhammed b. İsa et-Tirmîzî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Mısır, 1975, Züh'd, 35, hadis no: 2347.

38 İbn Arabî, *Futûhât*, c. II, s. 16.

39 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 199.

40 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 181; c. II, s. 20; *Fusûsu'l-Hikem*, s. 251.

41 Ekberî istilahatta yine bu makama işaret eden başka bir tabir de *makamu'l-kurbedir*. Nübüvvet-i mutlaka ve kurbet makamları arasındaki özdeşlik sebebiyle efrad aynı zamanda el-mukarrebûn olarak da adlandırılır. Bk. İbn Arabî, *Futûhât*, c. II, s. 260-262; Chodkiewicz, *age*, s. 73.

42 İbn Arabî, *Futûhât*, c. II, s. 53; Chodkiewicz, *age*, s. 72.

Onlardan hiçbir harikulade hal zuhur etmez. İnsanlar kerametlerine şahit olmaz. Onlara hürmet gösterilmez, zira insanların görebileceği hiçbir faziletle temeyyüz etmezler... Allah onların kullukları ile insanlar tarafından bilinmelerini istemez. Onlar bu dünyanın gizlenmişleri, safları ve emindir. İnsanlar arasında onlardan saklanmışlardır... Onlar efrâddır.⁴³

İbn Arabî'ye göre melâmiyye içinden seçkin bir olan topluluk ümenâ ise, bu taifenin havâssı, halleri ise halkın meçhulüdür. Çünkü onlar mahlukatla olan muamelelerinde imanın genel gereklerine göre hareket ederek Allah'ın emrettiği ve nehyettiği konularda titizlik gösterirler ve farzlara riayet ederler.⁴⁴ Bu topluluğa ümenâ isminin verilmesi, kendilerine tevdi edilen ilahi sıraları ve hakikatleri, ehlerinden başkasına ifşa etmediklerinden dolayıdır:

Bu öyle bir sırdır ki, Allah, kulları arasında 'Ümenâ' zümresinden olan edeb ehli kimselerden başka hiçbir ferden ona yol bulması mümkün olmaz. Çünkü Allah'ın 'Ümenâ' denilen velîleri vardır ki onları kendisinden başka kimse bilmez. Ancak içlerinden bazıları birbirini tanırlar.⁴⁵

İbn Arabî'nin melâmet ehlini velîler hiyerarşisinde en üst makama yerleştirerek onları tamamen halktan gizli bir grup olarak tavsif etmesi, velâyet telakkîsini biraz daha gizemli hale getirmiştir diyebiliriz.⁴⁶

Mutasavvıfımızın melâmete dair değerlendirmelerinden belki de en dikkat çeken, velayetin kemâlini temsil ettiğini belirttiği melâmîleri, *kafirûn* olarak tavsif etmesi ve hatta Kur'an'da kafirlere izafe edilmiş sıfatlarla tanımlamasıdır.⁴⁷ KFR kökünün aslî manasından (gizlemek, örtmek) hareket eden İbn Arabî, "Onları uyarsan da uyarmasan da birdir, iman etmezler, Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinin önünde de bir perde vardır" ayetlerinin⁴⁸ işarî izahı sadedinde şöyle demektedir:

Allah onların kalplerini mühürlemiştir, ki kalplerinde O'ndan başkası için yer olmasın. Onları sağır kılmıştır, ki bütün kelâmlardan ancak O'nun sözünü işitsinler. Gözlerini perdelemiştir, ki onlarla kendisine işaret eden şeylerden başkasını müşahede etmesinler.⁴⁹

43 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 181, 182.

44 İbn Arabî, *Futûhât*, c. II, s. 20.

45 İbn Arabî, *Fusûs*, s. 251.

46 Bu konuda bk. Roger Deladrière, "Les Premiers Malâmatîyya: 'Les Gardiens Du Secret' (al-Umanâ)", *Melâmîs-Bayrâmîs*, İsis yayınevi, İstanbul 1998, s. 8; Süleyman Uludağ, "Abdal", *DİA*, İstanbul, 1988, c. I, s. 60.

47 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 115; c. II, s. 136; Chodkiewicz, *age*, s. 73.

48 Bakara, 2/6-7.

49 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 115.

Allah velî kulunun kalbini mühürlediği zaman oraya kendisinden başka bir varlık giremez. O, 'Yere göğe sığmadım, kulumun kalbine sığdım'⁵⁰ buyurmuştur.⁵¹

Bu şaşırtıcı izah, kaynağını İbn Arabî'nin defaatle ifade ettiği irfânî bir esastan almaktadır. İlk olarak Allah'ın Kur'an ve Hadislerde kendisini biz kusurlu mahluklara ait sıfatlarla vasıflandırdığını hatırlatan İbn Arabî'ye göre zahiren menfî mana taşıyan vasıfların müsbet bir manaya da sahip oldukları açıktır ve Allah, "Velilerini düşmanlarının sıfatıyla gizlemektedir."⁵² Nitekim ulvî ya da süflî olsun her bir isim ve her bir şey bütün hakikatini, hikmet-i vücudunu işte bu müsbetlikten almaktadır. Gölgenin varlığı ışığın varlığına delalet eder. Varolan hiçbir şey ilahi bir kaynak ve dayanak noktasından, bir müstened-i ilahiden mahrum değildir.⁵³ İnsanların, eşyaya takılıp kalması, suretin ötesindeki varlığı görememesi nedeniyle bu hakikati anlamayacaklarını ifade eden mutasavvıfımız, söz konusu durumu anlamak için de melâmî olmak gerektiğine işaret eder. Çünkü "Melâmîler eşyaya Hakk'ın tecelligâhı olarak bakarlar."⁵⁴

3. Sonuç

İbn Arabî'nin melâmete dair yapmış olduğu değerlendirmelerde öncelikle Sülemî'nin etkisinin olduğu açıktır. Ancak, onun nihâî olarak melâmet düşüncesini velâyet anlayışı ile birlikte ele alması ve bununla bağlantılı olarak da vahdet-i vücûd telakkîsi merkezinde incelemesi onun orijinal yönünü

50 İbn Arabî'nin kudsî hadis olarak naklettiği bu söz hakkındaki değerlendirmeler için bk. Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî, *el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyânî Kesîr mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehera ale'l-Elsine*, thk. Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Dâru'l-Edebi'l-Arabî, Mısır, 1956, s. 373; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, c. II, s. 195.

51 İbn Arabî, *Futûhât*, c. II, s. 136.

52 İbn Arabî, *Futûhât*, c. I, s. 115.

53 İbn Arabî, *Futûhât*, c. III, s. 94, 528; Chodkiewicz, *age*, s. 73-74. Bu yaklaşım tarzı, İbn Arabî'nin tüm varlığa bakışındaki temel paradigmadır. Zira ona göre, herşey Allah'ın bir isminin mazharı olup onun tasarrufu altında bulunur. Celal, Cemal, Hâdî, Mudill; bunların hangisi olursa olsun, onun yolu doğru yoldur. (İbn Arabî, *Lübbü'l-Lübb Özü'n Özü*, çev. İsmail Hakkı Bursevî, sad. Abdülkadir Akçiçek, Bahar yay., İstanbul 2000, s. 79.) Dolayısıyla bütün suretlerde ve biçimlerde tecellî eden Hak'tır. Ancak, varlıkların kayıtlı kapasiteleri nedeniyle bu tecellîler farklı derecelerde olabilir. Bu hakikati bilen kişi, tecellî ettiği bütün suretlerde Hakk'ı bilir ve görür. Çünkü o, herhangi bir kayıttan uzaktır, ama "Her duruma göre o durumun gerektirdiği kayıtlılık içinde, o durumdan konuşarak" muamele eder (İbn Arabî, *Futûhât*, c. IV, s. 194).

54 İbn Arabî, *Futûhât*, c. II, s. 16.

oluşturmaktadır. Bu arada, anılan bakış açısının melâmet düşüncesinin ilk temsilcilerine yabancı olmadığını da ifade etmek gerekir. Bununla, ilk melâm(et)îlerin vahdet-i vücûd fikrinin savunucusu olduğunu kastetmiyor olmakla birlikte onların, kulun, nefsinde bir varlık görmemesi ve buna bağlı olarak bir iddiada bulunmaması gereğini, kendisinin mutlak bir varlığa, bir iradeye ve dolayısıyla da bir eyleme sahip olamayacağı düşüncesi⁵⁵ ile izah etmeleri, İbn Arabî'nin ifade ettiği, fiillerin sahibinin Allah olduğu ve bu nedenle kınanmanın anlamsızlığı düşüncesinden pek de farklı değildir.

Öte yandan İbn Arabî'nin bize sunmuş olduğu melâmet fikrinin, tarihsel melâmetîlik ile karışık mefkûrevî bir telakkî olduğunu, Futûhât'taki metinlerin tarihsel melâmetîlikten nisbeten bağımsız olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Şu var ki, mutasavvıfımızdan sonra melâmî neşve vahdet-i vücûd çizgisinde bir gelişim göstermiş, İbn Arabî'nin etkisinde kalan özellikle Eşrefoğlu Rûmî (ö.874/1469), Abdülvehhab Şaranî (ö.973/1565) ve İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) gibi şahsiyetlerin de etkisiyle vahdet-i vücûd merkezli bir gelişim seyri takip etmiştir.

Kaynakça

- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Afîfî, Ebû'l-Alâ, "el-Melâmetiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, İskenderiye, 1945, I, 10-67.
- , *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, AÜİFY, Ankara 1975.
- Chodkiewicz, Michel, *Sahilsiz Bir Umman Muhyiddin İbn Arabi*, çev.: Atıla Ataman, Gelenek yayıncılık, İst. 2003.
- Çift, Salih, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, UÜSBE (Doktora tezi), Bursa 2003.
- Deladrière, Roger, "Les Premiers Malâmetiyya: 'Les Gardiens Du Secret' (al-Umanâ)", *Melâmis-Bayrâmis*, İsis yayınevi, İstanbul 1998, ss. 1-14.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-'Ayn*, I-VIII, Beyrut 1988.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1999.
- , *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977.
- el-Harkûşî, Ebu Sa'd Abdülmelik, *Kitabü Tehzîbi'l-Esrâr*, haz. İrfan Gündüz, İstanbul 1990.
- Hartmann, Richard, "Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi", çev.: Köprülüzade Ahmed Cemal, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1924, sayı: 6, ss. 277-322.
- el-Hucvîrî, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcûb*, Dâru't-Türâsi'l-Arabî, Kahire 1974.
- İbn Arabî, Ebu Bekir Muhyiddin, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, I-IV, Daru Sâdır, Beyrut, ts.
- , *Fusûsu'l-Hikem*, çev.: Nuri Gençosman, MEB yayınları, İstanbul 1992.
- , *Lübbü'l-Lübb Özü'n Özü*, çev.: İsmail Hakkı Bursevî, sad.: Abdülkadir Akçiçek, Bahar Yay., İstanbul 2000.

55 Sülemî, *Risâle*, s. 83-84.

- Kara, Mustafa, "Melâmetiyye", *İÜİFM* (Prof.Dr. Sabri Ülgener'e Armağan), İstanbul 1987, c. XLIII, sayı: 1-4, ss. 561-598.
- Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turuk- Aliyye Birinci Cüz: Melâmîlik*, İstanbul 1338.
- es-Sehavî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîr mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ ale'l-Elsine*, tahk.: Abdullah Muhammed es-Siddîk, Dâru'l-Edebi'l-Arabî, Mısır 1956.
- es-Sühreverdî, Ebu Hafs Ömer, *Avârifü'l-Maârif*, Beyrut 1966.
- es-Sülemî, Ebu Abdurrahman, "Risâletü'l-Melâmetiyye", haz.: Ebu'l-'Alâ Afîfî, *Mecelletü Külli-yeti'l-Âdâb*, Kahire 1942, c. VI, ss. 47-105.
- Şemseddin Samî, *Kâmûs-u Türkî*, İstanbul 1317.
- et-Tirmîzî, Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V, Mısır 1975.
- Türer, Osman, "Melâmîliğe Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık-1985, sayı: 39, ss. 25-51.
- Uludağ, Süleyman, "Abdal", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, ss. 60-61.